

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी -शिक्षिकांची समाज माध्यम
वापरासंबंधीची जाणीव : एक अभ्यास

डॉ. के. व्ही. देवरे

सहयोगी प्राध्यापक,

पी. व्ही. डी .टी . कॉलेज ऑफ एज्युकेशन फॉर वूमन,
मुंबई

सारांश-

भारताला स्वातंत्र मिळाल्यानंतर भारतीय संविधानाने प्रदान केलेल्या मूलभूत हक्कापेक्षा अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा लाभ एक नवी जीवनदृष्टी लाभल्यामुळे भारतीय समाज माध्यमांनी आपले स्थान निर्वावाद निर्माण केले. भारत सरकारने संपुर्ण देशात जनतेला माहितीचा अधिकार प्रदान केल्यामुळे भारतीय समाज माध्यमांचे स्थान आणि भारतातील नागरिकांचे मूलभूत हक्क अधिक मजबूत झाले आहेत. प्रशासकीय स्तरावरील कामकाज पुर्ण:पारदर्शक करण्याबरोबरच माहिती अधिकाराच्या माध्यमातून सामुहिक विकासाच्या प्रक्रियेला गती देऊन सर्वांगीन विकासाचे स्वप्न साकार करण्यासाठी माहिती अधिकाराला प्रसार माध्यमांची जोड दिली तर सर्वांगीण विकासाचे चक्र अधिक गतीमान करता येईल व त्यातून सामुहिक विकासाचे फळ अखेरच्या घटकांपर्यंत पोहचविणे शक्य होईल. माहिती अधिकार व समाज माध्यमे या दोन्ही परस्पर पुरक व परस्परंशी निगडित बाबी आहेत. सध्या माहितीचे आणि संदेशाचे वहन इतके जलदगतीने होत आहे की एका मिनिटात काय घडले याच्या अद्यावत ट्विटर, फेसबुक किंवा व्हॉट्सअप यांसारख्या समाज माध्यमांद्वारा त्वरित प्रसारित होत असतात. एका ठिकाणाहून दुस-या ठिकाणी संदेश वहनाचे प्रमाण झटपट होताना दिसत आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून सुरू असलेल्या संदेश वहनाच्या प्रसारणाची जागा जरी आजच्या फेसबुक, व्हॉट्सअपने घेतली असली तरी देखील आजही पुरातन माध्यमे त्याच वेगात आज देखिल आहेत. समाज माध्यमांचा वापर दिवसेंदिवस वाढत असून वृत्तपत्र आणि माध्यमांची जागा फेसबुक आणि व्हॉट्सअपने घेतली आहे. इंटरनेटवर आधारित जी माध्यमे आहेत, त्यांसाठी 'सोशल मीडिया' किंवा 'समाज माध्यमे' हा शब्द वापरला जातो. फेसबुक, ट्विटर, युट्युब, व्हॉट्सअप अशा अनेक माध्यमांचा सोशल मीडियात समावेश होतो. या माध्यमांत खरचं किती सामाजिकता आहे, की हे आभासी जग आहे, हा एक मोठा प्रश्न आहे. समाज माध्यमांची ताकद लोकांना दरवेळी सत्ता हस्तगत करायची असते किंवा सत्तेच्या अधीन राहायचे असते. यासाठी समाज जसजसा विकसित होत गेला, तसं तशी साधने विकसित होत गेली. समाजात जे वेगवेगळे घटक आहेत, व्यक्ती, संस्था, विद्यार्थी, संघटना, राज्य, राष्ट्र यांना सशक्त करण्याचे प्रयत्न या समाज माध्यमातून होत आहेत. आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक या सगळ्याच दृष्टिकोनातून राष्ट्राला किंवा व्यक्तीला समृद्ध करण्याचे कार्य समाज माध्यमे करत आहे. या सगळ्यात जाती, धर्म, लिंग, भाषा यांचा अडसर होत नाही आहे, ही समाज माध्यमांची मोठी ताकद आहे. शैक्षणिक दृष्टीने समाजमाध्यम हे अत्यंत महत्वपूर्ण साधन असल्याने, " शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी -शिक्षिकांना समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीव जागृतीचा अभ्यास करणे " हा संशोधकाचा अभ्यासाचा मुख्य हेतू आहे.

प्रस्तावना :

समाज माध्यम एक विज्ञान आहे ,ज्याचा अभ्यास करून वापर करण्याची आहे. विशेष म्हणजे नेतृत्व करणार्यांनी समाज माध्यमांचा जाणीव पूर्वक अभ्यास केला तर तुम्ही ज्या क्षेत्रात काम करतात त्या वर्गापर्यंत पोहचण्यासाठी त्याचा प्रभावी वापर करता येईल . समाज माध्यमाची सगळी व्यासपीठे वेगवेगळी आहेत . माध्यमाचे स्वरूप लक्षात घेऊन त्याचा वापर करता आला तर ते एक अस्त्र आहे. समाज माध्यमांची भारतातील चार-पाच वर्षांपूर्वीची स्थिती आणि आताची, २०१९मधील स्थिती यांत फार मोठा फरक आहे. २०१५ साली भारतात सुमारे १४ कोटी लोक समाज माध्यम वापरत होते. २०१९मध्ये ती संख्या ३५ कोटींवर गेली आहे. यूट्यूब, फेसबुक आणि व्हॉट्सअप ही भारतातील सर्वांत जास्त लोकप्रिय समाज माध्यमे आहेत. त्याखेरीज आयोगाने

ट्विटर, मोबाइलवरील जाहिराती, इंटरनेटवरील जाहिराती, व्यावसायिक संकेतस्थळे व ब्लॉग यांचाही समावेश समाज माध्यमांमध्ये केला आहे. समाज माध्यमांचा विस्तार एवढा प्रचंड वाढल्यामुळे यावेळी त्याविषयी अधिक चर्चा होणे साहजिक आहे. समाज माध्यमांच्या क्रांतीचे युग म्हणून 21 व्या शतकाकडे पाहिले जाते, 21 व्या शतकात सोशल मीडिया नावाचं दुधारी शस्त्र मानवाच्या हाती लागले आणि या शस्त्राने संवादाच्या सर्व व्याख्याच बदलून टाकल्या. आपल्या भावना व्यक्त करण्यासाठी मानवाला एक हक्काचे व्यासपीठ मिळाले, समाज माध्यमातून माणूस आपल्या भावनांना वाट मोकळी करून देऊ लागला. सोशल मीडियामुळे जगभरातील माहिती एका क्लिकवर मिळवणे सहज शक्य झाले. माहितीच्या देवाण घेवाणीचा वेग प्रचंड वाढला. आज एक व्यक्ति जगातील कुठल्याही कोपऱ्यातून दुसऱ्या व्यक्तीशी फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम, या सारख्या सोशल नेटवर्कींग साईटच्या माध्यमातून सहज संवाद साधू शकतो.

थोडक्यात समाज माध्यमे हा मानवी जीवनाचा अविभाज्य घटक बनला आहे. हे जरी काही समाज माध्यमांचे चांगले फायदे असले, तरी आज सोशल मीडियाच्या होत असलेल्या अती वापरामुळे समाजात नवीन समस्या निर्माण झाल्या आहेत. समाज माध्यमांचा सर्वात जास्त वापर हा आजच्या तरुणाईकडून होतांना दिसतो. आजची तरुणाई सोशल मीडियाच्या एवढी आहारी गेली आहे. की मानवजातीला आशीर्वाद स्वरूप वाटणारी ही समाज माध्यम कधी - कधी शाप असल्याचे वाटू लागतात. आजचे तरुण समाज माध्यमांच्या अभासी जगात एवढे रमले आहेत की त्यांचा बाह्य जगाशी संपर्कच तुटला आहे.

संशोधनाची गरज:

आजच्या तरुणांनी सोशल मीडियाकडे केवळ संवादाचं साधन म्हणून न पाहता त्याचा व्यापक दृष्टिकोनातून विचार करण्याची गरज आहे. आज सोशल मीडियाच्या माध्यमातून रोजगाराच्या अनेक संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. त्याचा तरुणांना फायदा होऊ शकतो यापूर्वीही अनेक तरुणांनी सोशल मीडियाच्या माध्यमातून रोजगार मिळवल्याचे अनेक उदाहरणं आहेत. त्याच सोबत अवयवदान, रक्तदान, यासारख्या चळवळींमध्ये समाजमाध्यमे महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतात, सोबतच अनेक समाज उपयोगी कार्यांना चालना देण्यासाठी सोशल मीडियाचा प्रभावी उपयोग केल्या जाऊ शकतो. सोशल मीडियाचा उपयोग समाज हितासाठी कसा करायचा हे प्रत्येकाने ठरविले पाहिजे. आज विविध प्रकारच्या उद्योगधंद्यांमध्ये ही स्वतःच्या उत्पादित वस्तू किंवा सेवा बाजारपेठेतील ग्राहकापर्यंत पोहचविण्यासाठी किंवा विकण्यासाठी सोशल मीडियाचा वापर मोठ्या प्रमाणात केला जात आहे. कारण सोशल मीडिया हे कमीत कमी खर्चांमध्ये जास्तीत जास्त ग्राहकापर्यंत आपल्या माहिती पोहचविणारे असे साधन आहे. सोशल मीडियामुळे उद्योजकांना आपल्या वस्तू आणि सेवांची माहिती थेट ग्राहकापर्यंत पोहचविता येते. यामध्ये कोणत्याही प्रकारची साखळी असत नाही. समाज माध्यमांच्या वापरामुळे शिक्षण क्षेत्रात मोठ्याप्रमाणात क्रांती घडली आहे. ई-मेल इंटरनेट फेसबुक, ट्विटर, युट्युब, व्हॉट्सअप, टी.व्ही, वर्तमान पत्र अशा अनेक माध्यमांचा शिक्षण क्षेत्रात वापर केला जात आहे. सोशल मीडियाचा वापर विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये होणे आवश्यक आहे म्हणून संशोधकाने “ शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी - शिक्षिकांची समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीव : एक अभ्यास “ या विषयावर संशोधन करण्याचे ठरविले.

संशोधन समस्या : शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी -शिक्षिकांची समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीव : एक अभ्यास.

कार्यकारी व्याख्या

समाज माध्यम : समाजाच्या (लोकांच्या) हातातील इलेक्ट्रॉनिक माध्यम होय. जे माध्यम आपण पाहिजे तसे आणि हवं तस वापरू शकतो, आणि वापरण्यासाठी सोपे असते.

समाज माध्यम. : हे एक इलेक्ट्रॉनिक संप्रेषण आहे, ज्याद्वारे वापरकर्ते माहिती, कल्पना, वैयक्तिक संदेश आणि अन्य सामग्री सामायिक करण्यासाठी ऑनलाइन देवाण -घेवाण केली जाते.

विद्यार्थिनी -शिक्षिका : पदवी प्रशिक्षणासाठी सन २०१८-२० या शैक्षणिक वर्षासाठी प्रवेशित असलेल्या विद्यार्थिनी.

संशोधन उद्दीष्टे :

१. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी -शिक्षिकांची समाज माध्यमवापरासंबंधीची जाणीवेचा अभ्यास करणे.

२. खुले संवर्ग व संवर्ग विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीवेचा फरक अभ्यासणे .

संशोधन परिकल्पना :

१. खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीवेत लक्षणीय फरक नाही.

संशोधन व्याप्ती व मर्यादा : सदर संशोधनात एस. एन. डी. टी. महिला विद्यापीठ संचालित पी. व्ही.डी.टी. कॉलेज ऑफ एजुकेशन, मुंबई येथे सन २०१८-२० या शैक्षणिक वर्षाकरिता बी.एड. अभ्यासक्रमासाठी प्रवेशित असलेल्या विद्यार्थिनी - शिक्षिकांचा समावेश करण्यात आला. सहेतुक नमुना निवड पद्धतीचा वापर केल्यामुळे यात मराठी(९),हिंदी(२८)व इंग्रजी(८) माध्यमाच्या विद्यार्थिनी -शिक्षिकांचा समावेश केला आहे . अन्य माध्यमाच्या विद्यार्थिनी -शिक्षिकांचा समावेश नाही. तसेच सदर संशोधनात फक्त स्त्री गटाचा समावेश करण्यात आला आहे . सदर संशोधनात पदवीत्तर **प्रशिक्षणार्थींचा** आणि पदविका **प्रशिक्षणार्थींचा** समावेश करण्यात आला नाही.

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला असून दोन गटात तुलना करण्यात आली आहे. सहेतुक नमुना निवड पद्धतीचा वापर करून प्रतिसादकांकडून माहितीचे संकलन करण्यात आले.

संशोधन साधने : संशोधकाने समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीव मापिका तयार करून प्रतिसादकांकडून माहितीचे संकलन करण्यात आले.

संशोधन तंत्रे : संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी संख्याशात्रीय साधनातील 't' या परिक्षिकेचा वापर करण्यात आला तसेच मध्यमान व प्रमाण विचलन या तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे.

माहितीचे विश्लेषण तंत्रे : माहितीचे विश्लेषणासाठी केंद्रीय प्रवृत्ती व विचलनशिलतेचे परिमाणाचा वापर करण्यात आला.

केंद्रीय प्रवृत्तीचे परिमाणे - १.मध्यमान २.मध्यगा ३.बहुलक

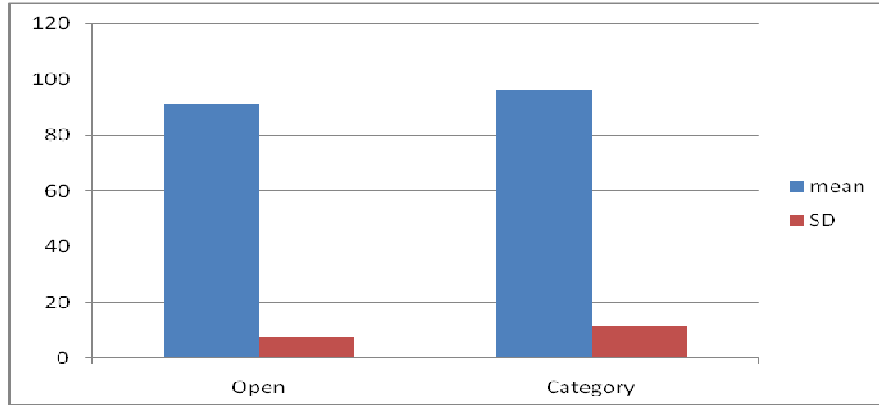
विचलनशिलतेचे परिमाणे - १.प्रमाण विचलन २.विषमता ३.शिखरदोष

सारणी क्र. १

खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीवेच्या फरकाची सार्थकता

अ. क्र.	चल	गट	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	स्वाधीन मात्रा	सारणी मूल्य	'टी' परिक्षिकेचे गुणोत्तर		सार्थकता स्तर
								0.05	0.01	
१	समाज माध्यम जाणीव	खुले संवर्ग	35	91	7.79	43	1.31	2.02	2.70	लक्षणीय फरक नाही
		संवर्ग	10	96.01	11.55					

खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीवेच्या प्राप्तांकांच्या माध्यमानाचा आलेख

आलेख क्र. १

' टी ' परीक्षिकेचे अर्थनिर्वचन : खुले संवर्ग व संवर्ग विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीवेचा फरक अभ्यासताना प्राप्त ' टी ' ची किंमत ' डी ' मधील ' टी ' च्या किमतीपेक्षा कमी असल्याने ही परिकल्पना 0.05 स्तरावर लक्षणीय नाही म्हणून या शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करण्यात आला . यावरून असे दिसून येते की ,खुले संवर्ग व संवर्ग विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीची जाणीव समान पातळीवरची आहे. वर्तमान काळात विद्यार्थी - शिक्षिकांसाठी समाज माध्यम खूप महत्वाचे ठरले आहे. अध्ययन -अद्यापन प्रक्रिया सुकरपणे घडवून आणण्यासाठी प्रशिक्षणात समाज माध्यमांचा उपयोग करतात.

संशोधन निष्कर्ष :

खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीवेत लक्षणीय फरक नाही .खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीवेचे मध्यमान उच्च प्रतीचे आहे खुले संवर्ग व संवर्गातील विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यम वापरासंबंधीच्या जाणीव उच्च स्वरूपाची असल्याची दिसून येते याचा अर्थ विद्यार्थी -शिक्षिकांमध्ये समाज माध्यमांची जाणीव जागृती झालेली दिसून येते. वर्तमान परिस्थिती व बदलत्या काळानुसार समाज माध्यमांचा वापर करणे आवश्यक आहे असे ही लक्षात येते .

समाज माध्यमे ही मानवी जीवनाचे अविभाज्य घटक बनले आहेत . समाज माध्यमांमुळे संपूर्ण जग खूपच जवळ आले आहे. शिक्षण क्षेत्रात झपाट्याने प्रगती होण्यास कारणीभूत समाज माध्यमे आहेत असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

References

- Aveseh Asough, SOCIAL MEDIA AND ETHICS - The Impact of Social Media on Journalism Ethics, Center for International Media Ethics (CIME),December 2012
- Best, J. and Kahan, J. (2002) Research Education, New Delhi, Prentice Hall India Pvt Ltd.
- Buhari, S. R., & Ahmad, G. I. (2014). Use of social media among students of nigerian polytechnic, (April), 302-305.
- Chen, R., & Sakamoto, Y. (2013). Perspective matters: Sharing of crisis information in social media. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on SystemSciences* (pp. 2033-2041).
- Gitanjali Kalia Chitkara University, Punjab, A Research Paper on Social media:An Innovative Educational Tool, Issues and Ideas in Education Vol. 1 March 2013 pp. 43-50
- Hodgson, P., & Wong, D. (2011). Developing professional skills in journalism through blogs. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 36(2),197-211